

פגישה מפתיעה עם איסר הראל ושאל אביגור בחולון

בשלהי 1952, זומנתי במפתיע לפגישה בחולון מבלי שמטרת הפגישה תצויין בהזמנה. בבית החולוני הצנוע, מצאתי מיד כעשרים איש שאף הם הוזמנו כמוני. יוזמי הפגישה היו ראש המוסד איסר הראל, ושאל אביגור, בעבר מראשי "ההגנה" וראש המוסד לעלייה ב', ובאותם ימים יועץ לשר הביטחון.

כל המשתתפים היו מבוגרים ממני, יוצאי רוסיה, שהצליחו לעלות מברית-המועצות בשנות העשרים המאוחרות ובתחילת שנות השלושים. רק איסר הראל ואני היינו יוצאי הארצות הבלטיות.

איסר הראל, איש נמוך קומה אך מקרין מרץ בלתי-נדלה ולהט עשייה, פתח את ההתייעצות. הוא גולל בפנינו את שהיה ידוע באותם הימים על מצבם של יהודי רוסיה. בשנותיו האחרונות - שנים שכונו מאוחר יותר "השנים השחורות" - פתח סטאלין, החשדן החולני, במסע נגד כל מי שלדעתו גילה חוסר נאמנות למשטר ולמולדת הסובייטית. לאלה הודבקה התווית "קוסמופוליטים" - תווית שציינה לא רק שאינם פטריוטים, כי אם למעשה: בוגדים או בוגדים פוטנציאליים. בראש ובראשונה מכוון היה המסע כנגד היהודים.

ב-1948 נרצח מיכואלס, גדול שחקני התיאטרון היהודי, שהיה נערץ על-ידי כל אנשי הבמה ברוסיה. ב-1952 הוצאו להורג סופרים יהודים, מהם חברי הוועד היהודי האנטי-פאשיסטי שהוקם בימי מלחמת העולם השנייה, שהיו חברים במפלגה הקומוניסטית מזה שנים. המוסדות היהודיים ששרדו אחרי המלחמה נסגרו ופעולתם הופסקה. מסך הברזל הוכח כיעיל. חלפו שנים עד שנודעה במערב האמת על רצח מיכואלס והוצאתם להורג של הסופרים-היהודים.

איסר הראל סבור היה שבעקבות מסע ההסתה המתנהל נגד היהודים הולכת ונוצרת אווירה מאיימת עד כדי סכנת פגיעה פיזית ביהודים. אולי פוגרומים. בסיכום דבריו הוא הציג בפנינו את השאלה: לנוכח כל שידוע על המתרחש בברית-המועצות, האם צריך ואפשר להפעיל את שגרירות ישראל במוסקבה כדי ליצור מגע עם יהודים לצורך מעקב אחר ההתפתחויות תוך חיפוש דרכים להגנה על היהודים במידה ותידרש?

שאל אביגור ישב ושתק. הוא העדיף להקשיב לדעותיהם של הנוכחים ולעתים הציג שאלות. המשתתפים הביעו ספיקות כבדים לגבי האפשרות לפעול מן השגרירות. כמו כל השגרירויות המערביות, היתה שגרירות ישראל נתונה, למעשה, תחת מצור בטחוני של שירותי הבטחון הסובייטיים, דבר שמנע ממנה כל אפשרות לקיים מגע משמעותי עם האוכלוסייה המקומית. כמה ממשתתפי הפגישה לא רק

שהסתפקו בהבעת ספיקות, אלא הדגישו שהנסיונות ליצור מגע עם יהודי ברית- המועצות עלולים להמיט על היהודים אסון. הם העריכו, שעלול להיווצר מצב שבו הסובייטים לא יסתפקו בהענשת היהודים הבודדים אשר יואשמו במגע עם שגרירות זרה, אלא שאף ינקטו בצעדים של ענישה קולקטיבית של המוני יהודים.

הגיע תורי להשמיע את דברי. הייתי הצעיר מכולם, ולמעשה חסר כל נסיון אישי במה שנוגע למשטר הסובייטי-סטאליניסטי. זאת גם אמרתי. אולם ציינתי מיד את אשר היה ידוע לי - כי מאז תום מלחמת העולם השנייה, מפוזרים ברחבי ברית- המועצות אלפי חניכים של תנועות נוער ציוניות-חלוציות, וכן מספר רב של בוגרי בתי-הספר העבריים מן הארצות הבלטיות, ממערב פולין ומבסרביה. רבים מביניהם בוודאי תוהים האם מדינת ישראל, אשר לה שגרירות במוסקבה, מגלה עניין כלשהו בגורלם? שמא אבדו כל התקוות לחידוש הקשר איתם? הייתכן כי יהודי ישראל והתפוצות רואים בהם וביהודי רוסיה "שבט אבוד?"

הערות אלה, כפי שהתברר לאחר-מכן, שינו את כל מהלך חיי ואת חיי משפחתי. השנה היתה 1952. הייתי שקוע בטרדותיו האופייניות של מרכז משק בקיבוץ כפר בלום. אשתי בבה ואני היינו בין מייסדיו ובניו של הקיבוץ. היו לנו שלושה בנים, שהגדול שבהם היה בן 12. אשתי שמוצאה מלטביה, היתה גונת בקיבוץ. כבר בעבר מלאתי תפקיד של מרכז משק, אך הפעם נבחרתי בשנית לאחר שסיימתי קורס מיוחד למרכזי משק בעין-חרוד. הייתי גדוש רעיונות ותכניות לפיתוח. גם בעיות היום-יום העסיקו אותי לא מעט. כפי שנהוג לומר, הייתי "די לחוץ". שקועים בעבודתנו, פעילים לא מעט בחיי החברה ומטופלים בגידול הילדים, היינו רחוקים מכל מחשבה על שינוי אפשרי במהלך חיינו.

למען האמת התנסנו כבר בעבר בשליחות ציבורית לגולה. הדבר היה עם תום מלחמת העולם השנייה; יהדות אירופה המזרחית ששרדה מן המלחמה ומהשואה, היתה אז כלואה ברובה מאחורי גבולות הגוש הקומוניסטי. במשך שנים אחדות, עלה בידי שליחים מארץ-ישראל לפעול בפולין, צ'כיה, גרמניה ואוסטריה, ולהבריח יהודים ניצולי המלחמה והשואה דרך צרפת ואיטליה לארץ-ישראל. גם הסוכנות היהודית החלה לשלוח את שליחיה הראשונים לאירופה המערבית, ובמיוחד לאנגליה ולצרפת. הכשרת השליחים בארץ לפעילות בקרב תנועות הנוער היהודי בתפוצות החלה למעשה עם שוך הקרבות של מלחמת העולם השנייה.

באותם ימים נבחרתי כמועמד לשליחות בתנועות נוער ציוניות בארצות דוברות אנגלית. הוכשרתי לשליחות בסמינרים מיוחדים, ובשנת 1946 יצאתי עם משפחתי לאנגליה לפעול בקרב תנועת הנוער החלוצית ציונית "הבונים".

בלונדון גרנו בקומונה של מדריכי התנועה. היתה זו תקופה יפה. כולנו עסקנו למעשה בשליחות הציונית. את אשתי העריכו ואהבו, שכן ראו בה דוגמה לחלוצה ישראלית אפיינית. שני בנינו, הצברים הקטנים, היו לבניה של התנועה. במסגרת השליחות בלונדון, עסקתי בין השאר בארגון חוות להכשרה חקלאית כשלב הכנה לעלייה.

בדרכם הנפתלת לארץ-ישראל פעלו חניכי תנועת הנוער "הבונים" מאנגליה במחנות שבדרום צרפת, שבהם רוכזו ניצולי השואה ושרידי יהדות מזרח אירופה

בדרכם לארץ. העולים מאנגליה סייעו לשליחים הישראלים הצעירים שניהלו אז את המחנות וארגנו את העלייה הבלתי לגאלית - עלייה ב' - שיצאה באוניות רעועות בחשכת הליל מחופי דרום צרפת למסע הקשה לחופי הארץ ששלטון המנדט נעל את שעריה. שש שנים חלפו מאז השליחות בלונדון. ועכשיו בא השנוי הפתאומי והבלתי נמנע במהלך חיינו, שנכנסו כבר לשגרת היום-יום. אלא שהפעם היתה הטלטלה האישית והמשפחתית משמעותית, ומסעירה פי כמה ובעלת אתגר עצום. לא חלפו אלא שבועות אחדים לאחר ההתייעצות בחולון, ובחצר כפר בלום הופיע איסר הראל. הוא בישר לי, ללא הקדמות ארוכות, שנפלה החלטה חיובית לגבי הפעילות במוסקבה, וכי עלי לצאת לשם עם משפחתי. "מדוע אני?" הקשיתי. ואיסר הסביר בקצרה כי לדעתו הרקע התרבותי שלי וגם אופיי מכשירים אותי לתפקיד. גם העובדה שבאותם ימים היו לי עדיין ברוסיה חברים וידידים רבים וחניכי הכירו אותי היטב, היתה עשויה להיות לי לעזר רב בשליחותי. בתנאי הפחד והחשדנות ששררו אז בברית-המועצות, עשוי היה הדבר להקל עלי ביצירת המגעים הראשונים. באווירה של אותם ימים, היה טבעי לגמרי שלא עלה בדעתי לסרב כלל לפנייתו של איסר. בעיני הבעיה היתה בעייתו של הקיבוץ. הרי נשאתי בתפקיד מרכזי ובכיר, ואשתי עבדה כגננת. על הקיבוץ היה להחליט האם משחררים אותנו לשליחות. אפילו לא אמרתי לאיסר שעלי לשאול תחילה את דעתה של אשתי. הייתי בטוח לחלוטין שתגובתה תהיה זהה לשלי. וכך אמנם היה.

אם אינני טועה, אפילו לא טרחנו לבדוק את התנאים שבהם יאלצו ילדינו לחיות במוסקבה. השליחות נראתה לנו כה חשובה וכה מחייבת, עד כי התנאי היחיד שהצבנו בפני איסר היה, לשכנע את הקיבוץ להסכים לשליחותנו. איסר הסביר כי בשום פנים לא ניתן לטפל בעניין זה בדרך המקובלת בקיבוצים. בהתאם לנוהל, היה "המגייס" מופיע בפני האספה הכללית, מסביר את אופיה ואת חשיבותה של השליחות, ומנסה לשכנע כי המועמד שבו מדובר הוא המתאים ביותר.

איסר ביקשני, אפוא, לבחור בשלושה חברים מהקיבוץ, שלהם בלבד יסביר את אופיה של השליחות, ויחד איתם יבדו את "הסיפור" שיובא בפני אספת הקיבוץ. התחבולה פעלה. האספה הכללית של הקיבוץ אישרה את גיוסי השליחות ממלכתית חשובה, מבלי שיידעו את החברים לגבי מהותה ואופיה של השליחות ואת יעדה. עד כמה צדק איסר בגישתו נתברר לי כשכבר הייתי במוסקבה. מפיו של סוכן כפול שפעל בצפון הארץ נמסרה לשב"כ ידיעה שעל פיה חבר בשם נחמיה לבנון יצא בשליחות סודית כלשהי, כפי הנראה לאירופה. הקיבוץ בחר במרכז משק חדש. אני שוחררתי מעבודתי על מנת לקבל הכשרה מתאימה כדי להתכונן היטב לנסיבות הקשות שבהן יהיה עלי לפעול.

האמת ניתנת להיאמר, שלאחר הלם ההפתעה, נדבקתי בהתלהבות שהלכה וגברה. הרי בני דור החולמים והמגשימים היינו. בחו"ל חלמנו על ארץ-ישראל - ואמנם עלינו. חלמנו לבנות קיבוץ חדש מן היסוד - והנה אנו בונים אותו. התאהבנו בגליל וחלמנו להתיישב בו - והנה אנו תושבי הגליל. עוד בתנועת הנוער חלמנו על

מדינת היהודים, וגם החלום הזה התגשם. טבעי היה מבחינתנו שהמשימה שהוטלה עלינו - לחפש נתיבים אל "שבט יהודי אבוד", הריהי שוב אתגר חדש שיש להגשימו. יום יבוא, וגם הוא יעלה לישראל, ויובטח הקשר של יהודי רוסיה עם העם היהודי ועם מדינת היהודים. היה זה באמת חלום באותם ימים.

נסיון חיינו לימד אותנו שהדרך להגשמת חלומות רצופה קשיים, אכזבות מרות וגם סבל. אולם, ההתלהבות שאחזה בנו נוכח האתגר העצום, דחתה לזמן מה ספיקות והרהורים בדבר יכולתנו להצליח במשימה.

מייק הררי, איש שב"כ צעיר, היה מדריכי "המקצועי". במבט לאחור נראית לי ההדרכה שקיבלתי תמימה וגדושת פרטים הלקוחים כביכול מסיפורי ריגול. המקצועות שלמדתי והתרגילים שאותם תרגלתי, התגלו מאוחר יותר - בחלקם לפחות - כבלתי רלוונטיים למציאות שפגשנו במוסקבה.

משעמדתי לסיים את ההכנות "המקצועיות" ופתחנו בהכנות מעשיות לקראת צאתנו למוסקבה, הוצגתי בפני שר החוץ, משה שרת, אשר עזר בבחירת "השם ה"מקצועי" שלי. שם משפחתי המקורי היה לויתן- שם עברי לכל הדעות שלא דרש "עברות". אולם, בברית-המועצות התגוררה אחותי, ומשום כך הוחלט שעלי לשנות את שמי. כך הפכתי לנחמיה לבנון. משה שרת סבור היה שצלילו של השם החדש קרוב לשם המקורי, ובית-קיבוצי הרי שוכן כה קרוב ללבנון.

התכנית המקורית מתפוצצת ואיסר מגבש תכנית חלופית

משהו שיבש לפתע את התכניות. עוד בטרם הושלמו ההכנות המעשיות לנסיעה ובשגרירות הסובייטית בתל-אביב אירע פיצוץ ש"פוצץ" גם את תכנית שליחותנו למוסקבה. הימים היו ימי בלהות ליהודי ברית-המועצות. השלטונות העלילו על רופאים יהודים כי קשרו קשר לגרום למותם של מנהיגים סובייטים חשובים. פרשה נוראה זו זכתה לפרסום עולמי. ישראל הביעה מחאה במסגרת האומות המאוחדות, ואילו מאן-דהו בישראל העדיף למחות בדרך של הטמנת פצצה בשגרירות הסובייטית שבשדרות רוטשילד בתל-אביב. לא חלפו אלא ימים ספורים, והסובייטים הודיעו בתגובה על ניתוק הקשרים הדיפלומטיים עם ישראל. צוות עובדי השגרירות הסובייטית ארז את הפציו, ובמקביל, ניצטוו גם אנשי השגרירות הישראלית במוסקבה לעזוב את ברית-המועצות. בתוך ימים הוזמנתי לפגישה עם איסר. כמנהג הימים ההם, לא נתקיימה הפגישה במשרדו, אלא בבית-קפה שקט בככר מסריק בתל אביב. איסר פתח את השיחה בדרך האופיינית לו. ישר, לעניין ובקיצור. "ידוע לך מה המצב. אין לנו שגרירות במוסקבה. מה עושים?" אמר. "אם יש החלטה שצריך לפעול, צריך לפעול מבחוז", השבתי. "בדיוק כך", אמר איסר, ופרש בפני את תכניתו. באותה פגישה למדתי לא מעט על אישיותו של איש נמרץ זה.

מן הרגע שבו נודע לאישר על ניתוק היחסים הדיפלומטיים עם ברית-המועצות ועד לפגישתנו בבית-הקפה התל אביבי הקטן, עמדו לרשותו ימים ספורים בלבד. פרק זמן קצר זה הספיק לאישר להכין לי תכנית חלופית, במקום שליחותי למוסקבה. להפתעתי הגדולה, היתה תכניתו מפורטת למדי: הבסיס שלי יהיה בשגרירות ישראל בשטוקהולם. תפקידי הפורמלי - בלדר אזורי. פעם בשבועיים אאסוף בקופנהגן דואר דיפלומטי מהארץ ואקחנו בטיסה לאוסלו, שטוקהולם והלסינקי. את הדואר מן הנציגויות שלנו בבירות אלה אביא לקופנהגן, ובלדר אחר ידאג להעבירו לישראל. סידור זה, הסביר לי אישר, יאפשר לי לפעול בארבע הבירות בהתאם לצרכים. תחילה אצא בגפי וכעבור מספר חודשים תצטרף אלי משפחתי. אישר גם בישר לי כי הוא יצור קשר עם גורמים שונים ויסביר להם את תפקידי ועיסוקי.

השיחה בבית-הקפה היתה קצרה, וכל שנאמר בה היה ברור, לכאורה. ידעתי היכן יהיה מקום מושבי ומה יהיה ה"כיסוי" שלי. חסר היה לי הפרט החשוב ביותר: מה בדיוק אעשה פרט לבלדרות אזורית. על כך טרם שמעתי מאישר דבר וחצי דבר.

שוב חשתי בטלטלת החיים המזומנת לי ולבני משפחתי. עוד מעט קט ונמצא את עצמנו בארץ לא מוכרת, שבה אורח החיים זר לנו לחלוטין. ה"כסות" המשונה שניתנה לי אמנם ביססה את מעמדי הרשמי בשטוקהולם, אך לא ניתן לי מה שהייתי זקוק לו באותה עת יותר מכל: מענה לשאלה כיצד ואיך אמצא דרכים ליצירת קשר עם יהודים בברית-המועצות.

באותו לילה שוחחתי ארוכות עם אשתי. היינו מודאגים אך לא היינו מבוהלים. היעד היה ברור לנו וחשנו בעליל כי גם הדרך אליו תימצא. ייתכן שבצעדינו הראשונים לא תהיה זו דרך סלולה, ואולי הנתיבים שיימצאו לנו יהיו צרים, אולם בטחנו בנכונותנו להצליח.

שאל אביגור ואישר הראל שוחחו איתי ארוכות. את שאל הכרתי בעת שליחותי באנגליה. ב-1947 שוחחנו במסעדה קטנה ליד "הבריטיש מוזיאון" מסעדה צנועה אך מפורסמת מאוד תודות לעובדה שקרל מרקס היה סועד בה בימים שעבד על כתביו בספרייה של "הבריטיש מוזיאון".

שאל הרשים אותי מאוד בחזותו. איכר מגושם ובעל נימוסים מחוספסים קמעא. חזות כזו שמפתיעה ואף מבלבלת אותך שהרי יושב מולך איש רוח, שופע תרבות ובעל עומק מחשבה. זה האיש שכה רבות שמעתי על פעלו כאיש "ההגנה" מרכזי וכראש המוסד לעלייה ב' שעסק בהעפלה.

לאחר שחקר אותי על טיבה ואופיה של תנועת הנוער "הבונים", ביקשני שאל להפעיל באירופה את יוצאי התנועה מאנגליה שעומדים לעלות לארץ. בין השאר, היה עלי לגייס אנשים מקרב בוגרי התנועה שיעמדו לרשות המוסד בענייני הברחת כספים-פעולות שהן מסובכות ומסוכנות באנגליה.

בשיחות שקיימנו ערב צאתי לשטוקהולם, דיבר איתי שאל בעיקר על מהות שליחותי. היינו כמגששים באפלה בכל הנוגע ליהדות רוסיה. הנעלם היה רב מהנגלה. במהלך שיחותינו למדנו להכיר זה את זה והתקרבו איש אל רעהו.

אישר שקד בינתיים על השלמת ההכנות לשליחותי. הוא ביקר בבירות סקנדינביה,

שוחח שם עם ארבעה ראשי נציגויות ישראל והסביר להם את מטרת שליחותי. הגורמים שאיתם קיים מגעים על דבר שליחותי, גילו אהדה לעצם הנסיון ללמוד על מצבם של יהודי ברית-המועצות ולמצוא דרכים כדי לעזור להם. צוידתי בכתובות של חברי וחניכי מהתנועה בלטביה, ומה שחשוב עוד יותר, צוידתי בנייר כתיבה, מעטפות, בולים, ואפילו בעט ובדיו, מהסוגים שהיו בשימוש בברית-המועצות.

הבסיס – שטוקהולם

יצאתי לשטוקהולם דרך פאריס. בפאריס היה עלי לפגוש את שייקה דן. שייקה נמנה עם קבוצת השליחים שהוצנחו על-ידי הבריטים בשלהי מלחמת העולם השנייה ביוגוסלביה, הונגריה, צ'כיה, רומניה ואיטליה. שייקה היה בין בני-המזל שלא נפלו בידי האויב. איש עלייה ב' שאחרי מלחמת העולם השנייה פעל גדולות לעלייתם של יהודי רומניה, בולגריה ויוגוסלביה. ב-1953 נישלח לווינה, שם היה עליו לארגן בסיס פעולה להובלת יהודי מזרח אירופה. עם שייקה אמור הייתי להיפגש, כדי ליצור קשר עם המרכז שעמד לקום בווינה. הגעתי לפאריס. המלון שבו התגוררתי היה ממוקם מול בניין שגרירות ישראל. בידי היה מכתב אל קב"ט (קצין בטחון) השגרירות, וממנו קיבלתי הנחיות לקראת הפגישה עם שייקה. נקבעה לי פגישה עם מזכירתו החיננית של הקב"ט באחת מתחנות המטרו, ומשם הובילה אותי לבית-קפה גדול בשאנז אליזה. הייתי שקוע בהרהורים על כל המצפה לי, עד כי לא השגחתי ביופין של השדרות, שהיו נהדרות גם ביום סגרירי זה.

את שייקה מצאתי בבית-הקפה ללא כל קושי. הוא קיבלני בחמימות, שהיתה כה אופיינית לו. שוחחנו ארוכות, אם כי אינני זוכר את כל פרטי השיחה. קבענו את דרכי הקשר בינינו, ומשקמנו ללכת, התברר שאנחנו מתגוררים באותו המלון. בהגיענו למלון, פרצנו שנינו בצחוק רם משגילינו כי חדרינו סמוכים זה לזה. סיפור זה שנשמר בזכרוני, היה ככל הנראה אופייני לתקופת ה"בראשית" של המוסדות הישראליים הסודיים למיניהם. מסירות ללא גבול והתלהבות העשייה לא חסרו. אך היתה גם מידה לא-קטנה של תמימות וחוסר נסיון, ולעתים אף גישה בלתי מקצועית. בדיעבד, חייבים אנו להכיר בכך שללא מרכיבי ההתלהבות והמסירות, ולעתים גם התמימות, ספק אם היו העוסקים במלאכה עומדים באתגרים, שבעיני אנשי ה"מקצוענות הצרופה" נראו לעתים כמשימה בלתי אפשרית. עם הזמן, התפתחה הגישה המקצוענית שאפשרה יחד עם הנסיון המצטבר לבצע משימות שמלכתחילה נראו כמעט דמיוניות.

תרומתו הגדולה של איסר הראל בשטחים שבהם פעל היתה צרוף של חזון, העזה והתלהבות עם חתירה בלתי נלאית להעלאת הרמה המקצועית, לצבירת נסיון ולגיבוש מסגרות ארגוניות יעילות.

בערב חורפי אחד, הגעתי לשטוקהולם המושלגת. עיר יפה, נקיה מאוד, כמעט סטרילית, חסרת כל חמימות, כאותה אשה שגברים מעריכים את יופיה אך אינם מתאהבים בה. עיר זרה מאוד הרחוקה מכפר בלום שלי הרבה מעבר לאלפי הקילומטרים המפרידים ביניהם. העוברים והשבים ברחובות זרים היו עוד יותר. בלונדינים צהובי בלורית, גבוהים ולבושים בקפידה. השבדים נראו בעיני כבני אומה שבעה ומרוצה מעצמה. סופר לי שיש ביניהם גם כאלה שמצפונם הציבורי מציק להם. הם חשו מעט בושה נוכח התנהגות ארצם בימי מלחמת העולם השנייה. הניטרליות הקפדנית היתה נוחה וכדאית, עם כל הכיעור שבה. המלחמה האיומה לא רק שלא פגעה כלל בשבדיה, אלא שהביאה לה רווחה כלכלית מסוימת. אולם, רגשות אשמה אלה נפוצו ודאי רק בקרב שכבה דקה של החברה השבדית. כלל העם, פרקטי וחומרני, ידע גם לחיות טוב וגם "לשמור על הפרוטה".

בשגרירות קיבלו אותי, אמנם, בסבר פנים יפות, אך כמדומני גם בתמיהה: "מה עושה כאן הקיבוצניק? מה פשר התפקיד המשונה שלו המכונה 'בלדר אזורי'?"

השגריר אברהם כצנלסון היה אדיב אך מכופתר, פורמלי ויבש. בדומה לשירותי הבטחון הישראליים שעברו באותם ימים תהליך של "עיצוב", כך אירע גם במשרד-החוץ. שר-החוץ, משה שרת, גרס שאת משחקי הדיפלומטיה יש לשחק כמקובל "בעולם הגדול". כמה מהדיפלומטים הישראליים ה"טריים" נראו שקועים עד צוואר בגינוני סגנון, טקס ופרוטוקול, עד כי לפעמים נותר להם רק מעט מאוד מרץ לפעילות יוצרת. זו היתה התרשמותי, ולכן נרתעתי מלחפש "שותפים" בקרב חברי הסגל.

הייתי בודד מאוד. חושי אמרו לי שעוד בטרם אתחיל לחשוב על פעולה כלשהי, עלי לשבור את הבדידות. עלי למצוא את האנשים הנכונים, לרכוש את אהדתם ואת הבנתם. העולם הסגור של השגרירויות הזרות ושל משרד-החוץ היה כאמור, פורמלי מאוד, מקפיד על טקסים ועל הדרוג ההיררכי של נושאי המשרות. אך המדינה עצמה היתה מדינה דמוקרטית שמפלגת העבודה שלטה בה שנים רבות ולא יגודים המקצועיים שבתוכה היה כוח רב. לפיכך הגעתי עד מהרה למסקנה שאת העזרה לא אחפש בסגל השגרירויות ובוודאי שלא במשרד-החוץ, אלא אצור לעצמי קשרים עם אישי ציבור, במפלגות, באיגודים מקצועיים, מבין אנשי הרוח, סופרים, עיתונאים ואנשי האקדמיה.

לקשר הרשמי דאג איסר הראל עצמו עוד בטרם בואי. הוא סיכם עם הגורמים המקומיים שימנו איש קשר מטעמם, שאליו נפנה כאשר נזדקק לעזרה. איסר גם דאג למצוא לי מזכירה - אשת אחד הדיפלומטים הישראליים. על המזכירה הוטל גם לקיים את הקשר. המזכירה עבדה בביתה. איש בשגרירות - זולת בעלה - לא ידע על קשריה איתי. בשגרירות קיבלתי שולחן בפינת חדר גדול שבו עבדו שתי מזכירות. בחזר הכספות היתה לי כספת קטנה שבה נשמרה הניירת שלי. תחילה התגוררתי במלון ומאוחר יותר בחזר שכור אצל משפחה יהודית. זו

היתה למעשה אלמנה ובנה המבוגר, מן היהודים המעטים שהצליחו להימלט לשבדיה מפולין. הבן היה המפרנס ואמו ניהלה את משק הבית. היא היתה אשה שקטה ומסודרת מאוד, ששמרה בקפדנות מרובה על סדר ונקיון בדירה. חזרי היה נקי ונוח ויתרוננו העיקרי - שהיה קרוב מאוד לשגרירות. משום מה לא נקשרו קשרים קרובים ביני לבין השניים. שוחחתי איתם בעצם רק פעם בחודש, כששילמתי להם את שכר הדירה החודשי.

כאמור, הייתי בודד מאוד. למעשה, גם לא חיפשתי חיי חברה. על אף ההתרוצצויות שלי בין בירות סקנדינביה עם הדואר הדיפלומטי, נותר לי פנאי רב. הצירוף של פנאי ובדידות עלול להיות קטלני. בשבועות הראשונים היתה הרגשתי קשה למדי. היה עלי להתגבר על חששות באשר לסיכוי להתחיל בהקדם בפעולה של ממש בתחום שלשמו הגעתי לסקנדינביה. הרקע והמנטליות של האנשים שאותם פגשתי היו מאוד שונים מכל מה שהכרתי עד אז. כיצד ארכוש את אהדתם ונכונותם לעזור לי? - שאלתי את עצמי. חושי הנחו אותי שהדרך הטובה ביותר לרכוש אמון ואהדה היא - גילוי הלב. לא אשחק את הידען והמומחה. לא אפרוט על נימת הסודיות והמסתורין. הסיפור שלי יהיה: נחמיה הקיבוצניק, שהטילו עליו משימה כבדת אחריות, מחפש עזרה.

ידעתי כי עלי ללמוד בקפידה את טיבו של האיש שאליו אפנה, וכאשר אפנה, אדבר גלויות על תפקידי ועל מטרת פנייתי אליו. איסר הראל, שאותו שיתפתי בכוונותי, עודד אותי מאוד בדרך הזו. התקדמתי לאט ובזהירות במבצע יצירת קשרים אישיים, ונוכחתי לדעת שה"מרשם" שלי אכן פועל. "מרשם" זה התאים לנסיבות של אותם הימים. להוציא אולי את הפקידות המכופתרת של משרד-החוץ השבדי, שררה בסקנדינביה אווירה של אהדה עמוקה לישראל. העריכו שם מאוד את הישגיה של המדינה הקטנה והצעירה, המוקפת אויבים, ויחד עם זאת שקועה מימיה הראשונים בקליטת ניצולי השואה, ולאחר-מכן בקליטת פליטים ונרדפים מארצות ערב. מדיננות, שעם כל הקשיים, עסקה במרץ בהפרחת השממה. עד מהרה התברר כי לא דרוש לי תואר דיפלומטי רם כדי להכיר אנשים בעלי מעמד והשפעה, או אנשים משכבות שונות שיוכלו להיות לי לעזר. הנושא שהצגתי - גאולת יהודי רוסיה - פתח בפני את סגור לבם של רבים. הרשימה אותם העובדה שישראל בחרה לתפקיד זה קיבוצניק נלהב ולא דיפלומט מנוסה או סוכן ביון. החזיון של ישראל הקטנה, הנמצאת בחיתוליה, והמעיזה להתגרות בענק הרוסי האכזר והמפחיד, עורר הערכה רבה.

היו בידי המלצות וכתובות של אנשים שעמם נפגשתי ומתוכם בחרתי את אלה שענו על הדרישות הרצויות. אט-אט גיבשתי "גרעין" שאיתו היה אפשר להתחיל לעבוד. מרבית אנשי הקשר הללו היו בשבדיה, אך היו גם בודדים בנורבגיה, דניה ופינלנד. אזכיר את החשובים ביותר בעיני, שאיתם קשרתי במרוצת הזמן גם קשרים אישיים הדוקים. קרל ברמן, שמוצאו מזרם שבדיה היה פעיל עוד מנעוריו בחוגים יהודיים-ציוניים, כמו גם בתנועת העבודה השבדית. רוזה, אשתו של קרל, ילידת דניה, ולפיכך היו לו גם ידידים יהודים ולא-יהודים בקופנהגן. שני ילדיהם של הברמנים

עלו מאוחר יותר לישראל. לקרל, ציוני נלהב ויהודי גאה, היו קשרים יוצאים מגדר הרגיל עם מנהיגי האיגודים המקצועיים ועם העסקנים הבכירים של מפלגת העבודה. מפלגת העבודה בשבדיה היתה בשלטון מזה שנים. קרל הכיר אישית את ראש-ממשלת שבדיה דאז טגה ארלנדר. ארלנדר נהנה מפופולריות רבה בקרב עמו, ונראה כי הוא הקפיד על הפורמליות פחות מהפקידים במשרד-החוץ. סיפרו, כי הירבה להגיע מביתו אל המשרד רכוב על אופניים. דמותו ואישיותו של קרל היו בהחלט חריגים בנוף האנושי של העסקנים השבדים והיהודים שאיתם הוא עמד בקשר. קרל לא הצטיין במיוחד כאדם משכיל או כנואם מבריק, וגם מעמדו החברתי-כלכלי היה צנוע ביותר (הוא היה סוכן מכירות של ספרים יקרי ערך, ופרנס את משפחתו בצמצום). סוד הצלחתו נבע מתכונותיו ומאישיותו. איש חביב, ידיד לויאלי ללא סייג, ישר, כן ורחוק מרדיפת בצע. הודות לאופיו, התחבב על כל מכריו.

קרל היה לעזר רב לאנשי השגרירות שלנו, ועשה רבות לחיזוק מעמדה של השגרירות בקרב מפלגת השלטון, והיה לו חלק ביחסם החיובי של חוגים רבים שם למדינת ישראל. יחסם של אנשי השגרירות אל קרל עורר את חמתו. הם אמנם נהגו בו בחמימות ובידידות, אך את הכיבודים העניקו משום מה, לראשי הקהילה ועשיריה. אך קרל היה מיוחד במינו ואי-אפשר היה להבחין בנימת מרירות כלשהי בקולו, גם בשעה שהעיר לי פעם אחת, כי הבחין שגם אני אינני מוזמן למסיבות "חשובות". "על שנינו לדעת לעבוד על-פי מצפוננו ולא למען הכיבודים", אמר לי קרל ידידי.

קרל היה לי למורה דרך במציאות השבדית. הוא דאג להציגני בפני אישים בשבדיה. ודרכו גם נתוודעתי אל מי שהיה האיש המרכזי עבורי בקופנהגן. קרל גם נקב בשמותיהם של היהודים שעלי להכיר באוסלו ובהלסינקי. פועלו של איש יקר זה, שהמשיך לסייע לגורמים הישראליים בבירת שבדיה גם לאחר שעזבתי את שטוקהולם, ראוי להערכה ולהוקרה. מבין השבדים שהכיר לי קרל, בלט לונדברג, עיתונאי ותיק שעבד ב"אפטונבלדט", עיתון הערב של תנועת העבודה. הוא היה לי לעזר רב. מאוחר יותר, כאשר עברתי למוסקבה, ביצע עבורינו נסיעת "לימוד השטח" משטוקהולם דרך לנינגרד, על-פני ברית-המועצות האירופית ועד לבאקו שלחוף הים הכספי. משם הפליג לונדברג בספינה לנמל פרסי, בצידו הדרומי של הים.

בעיר הנמל מלמה, שבקצה הדרומי של שבדיה, הכיר לי קרל את עורך עיתון הימאות, שהיה ידיד-נעוריו. איש זה עזר לי בגיוס ימאים שבדים, שבאמצעותם יצרתי קשרים ראשונים עם יהודים בתוך ברית-המועצות.

מזכיר מפלגת העבודה של נורבגיה, הוקן לי, היה בשבילי כתובת מרכזית באוסלו. את הקשר איתו יצרתי בעזרת ראובן ברקת - מזכיר מפא"י באותם ימים. הוקן לי, אחיו של מזכיר האו"ם, טריגווי לי, הקסים אותי כבר בפגישתנו הראשונה. נורבגי גבה קומה ובעל גוף אתלטי, ששמע אותי בקשב רב, ובהתלהבות גוברת והולכת ואחר-כך המטיר עלי גשם של שאלות. הוקן היה מראשי המחתרת הנורבגית בימי הכיבוש הנאצי. תגובתו המיידית לפנייתי הסגירה את עברו. שטחתי

בפניו את מצבם של יהודי רוסיה וביקשתי את רשותו לפנות אליו כאשר אזדקק לעזרתו. תשובתו היתה חד-משמעית: אל לי להסס לפנות אליו בבקשות ככל שתהיינה, ולו העדינות והמסובכות ביותר. אם לא יוכל הוא אישית לסייע, בוודאי יהיה בכוחו לספק לי עצה מועילה, שכן האזור מוכר לו היטב עוד מנסיון "הימים ההם". יצאתי ממנו מעודד מאוד. יותר מאוחר אף עמד בדיבורו.

לא פחות מרשים היה אריק זיידנפארן מקופנהגן, שאליו שלח אותי קרל. אריק זיידנפארן, בן למשפחה דנית בעלת יחוס של דורות, איש משכיל, ששלט שליטה מושלמת בגרמנית, אנגלית וצרפתית, היה עורך עיתון בלתי תלוי "אינפורמצ'יון". הוא שימש גם כתב קבוע של "לה-מונד" הפאריסאי, אחד העיתונים האירופיים החשובים ביותר. בשנות המלחמה היה אריק פעיל במחתרת האנטי-נאצית הדנית. תפקידו היה לקיים את הקשר בין המחתרת הדנית והביון הבריטי.

אריק היה גם פעיל בהצלתם של יהודי דניה. במבצע נפלא הצליחו הדנים להבריא את כל היהודים בספינות וסירות אל חופי שבדיה, ממש מתחת לאפו של הכובש הנאצי, שתיכנן להשמיד גם את יהודי דניה. אריק סיפר לי שיש לו קשר "בלתי ישיר" ליהודים: אשתו השנייה, יפהפיה דנית, היתה לפי דבריו חצי-יהודייה, ואילו אשתו הראשונה נישאה לאחר גירושיהם למו"ל שבדי חשוב ממוצא יהודי. מוצאם של הזיידנפארנים הוא בשלזוויג-הולשטיין, חבל ארץ גרמני הגובל עם דניה. פעם אמר לי, ספק ברצינות ספק בבדיחות הדעת, שהזיידנפארנים, אף כי נוצרים הם, ייתכן מאוד שמוצאם יהודי. כאשר פגשתיו לראשונה, גיליתי לפני אוהב יהודים טיפוסי, וגם ידיד גדול של ישראל. בדומה לסיפורו של הוקן לי, גם לעברו של אריק היתה השפעה על מערכת היחסים בינינו ועל נכונותו ליטול חלק בהצלת יהודים.

המאמצים באיתור הסייענים בארבע הבירות הסקנדינביות, מילאו את זמני בתקופה הראשונה. האהדה שגילו האנשים שאליהם פניתי ונכונותם להושיט עזרה, עודדוני לקראת הבאות. בתום תקופת החיפושים הגיעה שעת "המעשים". במשך לילות רבים לא עצמתי עין. שרתי הייתי במתח מכובד האחריות ומן הידיעה שיהיה עלי להכריע לבדי. החלטתי לפעול בשני כיוונים: להחזיר מכתבים לברית-המועצות, לכתובות שהיו ברשותי ובמקביל לבדוק אם קיים נתיב בריחה כלשהו מברית-המועצות דרך הגבול היבשתי עם פינלנד ונורבגיה, או בדרך הים מלטביה ואסטוניה לשבדיה. לאחר שהתכנית קיבלה את אישורו של איסר ניגשתי לפעולה. כעבור מספר חודשים הגיעה משפחתי לשטוקהולם - אשתי, בבה, ושלושת הבנים, זן בן ה-13, יאיר בן ה-9 ואבינועם בן ה-4. ההתחלה היתה קשה והבעיות שבפניהם עמדנו הכבידו עלינו ביותר. לפני שמצאנו דירה, התגוררנו בפנסיון בפרבר העיר. נוכחותם של שלושת הצברים הקטנים לא כל-כך נשאה חן מלפני אורחי הפנסיון-שבדים בני המעמד הבינוני, בגיל מתקדם ומתקדם מאוד. ערב אחד, לאחר שטסתי עם הדואר להלסינקי, טלפנה אלי בבה אשתי ובקול מיואש מהול בדמעות, בישרה לי שעלי לשוב על עקבותי, שכן בעלת הפנסיון מבקשת כי נעזוב מיד שכן שלושת ילדינו מפריעים לאורחים. בהדרגה הסתדר הכל. מצאנו

דירה נחמדה. והילדים נקלטו בבית-ספר ובגן, שהיו בחסותה של השגרירות הבריטית בשטוקהולם. עתה יכולתי להתמסר לעבודתי במרץ.

כזכור, היו באמתחתי נייר, מעטפות, בולים ודיו - כולם מתוצרת ברית-המועצות. הרעיון היה פשוט: לכתוב מכתבים ברוסית, וכמובן להשתמש בפריטים הסובייטיים שבידי. המכתב ינוסח כך שייראה כאילו נכתב בברית-המועצות, אלא, שבעזרת ניסוח מתוחכם, יהווה למעשה מסר ראשון מישראל. שעות רבות הקדשתי לכתיבת המכתבים, עד אשר הרגשתי שמצאתי את הנוסחאות שישרתו את המטרה. את הנמענים הראשונים הכרתי אישית. השימוש שעשיתי בשמותיהם של מכרים משותפים כולל פרטיהם האישיים, ענה על כל צפיותי. נדרשתי לזהירות רבה כדי שהמסר לא יסבך או יסכן איש, אם חלילה יפול לידיים בלתי רצויות. גם את ה"טכניקה" של משלוח המכתבים היה עלי לשקול היטב. את המעטפה עם הבולים הסובייטיים והכתובת הכתובה בדיו סובייטי צריך היה השולח לשלשל בתיבת דואר בתוך ברית-המועצות יחד עם מכתבים או גלויות ששלח הוא עצמו אל בני משפחתו בפינלנד או בשבדיה. למקרה של מעקב ובדיקת תוכנה של תיבת הדואר. למבצע שיגור המכתבים חיפשתי ימאים סקנדינבים או פינים, שמפליגים אל נמלי ברית-המועצות.

בפינלנד, למשל, נעזרתי במזכיר איגוד הימאים הפיניים. לזקן פיני קשוח זה, היה ככל הנראה, לא רק חשבון פוליטי, כי אם גם חשבון אישי עם ברית-המועצות. הוא נאות לבוא לעזרתי ללא היסוס. קיבלתי גם את עצתו שלא לסמוך בשום פנים ואופן על ימאי פשוט מן השורה, אלא רק על רב חובל או קצין בכיר. משנבחר רב החובל בקפידה רבה, היה עלי לפגוש בו לעתים בנמל מרוחק.

המכתבים היקרים, לא רק שעלו ממון רב, אלא גם גזלו ממני זמן לא מועט. סיפוק עצום חשתי כאשר לאחר זמן קיבלתי איתותים שכמה ממכתבי הגיעו ליעדם. אולם, הוכחות של ממש לכך שמכתבי אכן הגיעו לידיים הנכונות וזכו לתגובה שלה ציפיתי, קיבלתי רק בשלב מאוחר יותר, לאחר שכבר הגעתי למוסקבה.

כדי ללמוד ככל שניתן על אפשרויות הבריחה מברית-המועצות, יצאתי לפינלנד לביקור ממושך. ביקשתי את ידי הפיני הזקן לנסות לברר האם היו בעבר מקרים של הברחת גבול מברית-המועצות. בדיקותיו העלו שהגבול אטום ונשמר על-ידי הסובייטים בקפדנות רבה. גם מהצד הפיני נשמר הגבול היטב. לפינים לא היה כל עניין להסתבך עם הסובייטים בנושא של הברחת גבולות. אמנם, היו נסיונות מועטים לחצות את הגבול, אך כמעט כולם הסתיימו בכי רע. חרף דיווחים אלה נחוש הייתי בהחלטתי לבקר באזור הגבול. יהודי פיני צעיר עורך-דין במקצועו, הסיעני במכוניתו. בתקופת מלחמת הקוממיות, הוא נמנה עם כמה יהודים פינים שהגיעו לארץ-ישראל כמתנדבים. הטיול במכוניתו היה מרענן. אהבתי נופים אלה שהכרתי בימי נעורי, כאשר נסעתי מאסטוניה לפינלנד, להדריך צופים יהודיים בהלסינקי. שפע של אגמים, סלעים אפורים ויערות אורן מוריקים היו פרושים לאורך כל הדרך. נהניתי אמנם מן הטיול, אך ספק אם יכולתי ללמוד דבר-מה מעשי לגבי טיבו של הגבול. אחרי ככלות הכל, לא היה לי שמץ של מושג על הברחת גבול. בשיחות זהירות שניהל ידדי עורך-הדין עם פינים מן האוכלוסייה

המקומית, שנקרו בדרכנו בפונדקים שבדרך, אכן תואר הגבול כמסוכן ואטום. בשטוקהולם שאלה מזכירתי את המקומיים האם אסטונים או לטבים מצליחים לברוח בסירות ולהגיע לחופי שבדיה. תשובתם היתה חיובית. בריחה בנתיב זה אמנם קשה לביצוע, אך בין האסטונים והלטבים נמצאו לא מעט דייגים מנוסים, ולפיכך היו גם הצלחות. המקומיים הדגישו, שהרבה יותר קשה לחדור אל חופי אסטוניה או לטביה דרך הים הבלטי או המפרץ הפיני, כלומר להבריה גבולות בכיוון הפוך.

בדרום שבדיה הוקם מחנה מיוחד לפליטים, שהצליחו להגיע אליה בדרכים שונות. אל המחנה עצמו לא נסתייע בידי להגיע, אולם בקרבת מקום סודרה לי פגישה עם יהודי אשר הצליח לברוח מפולין וישב במחנה הפליטים. סיפור בריחתו, שהיה מרתק כשלעצמו, פתח עבורנו פתח להברחתם של יהודים מפולין. היהודי, גלמוד ובודד, נדד מעיר לעיר, עד אשר נזדמנה לו עבודה בעיר אוסנמינדה, נמל לחופו של הים הבלטי. הוא עבד בבית-חרושת וגר בחדר ששכר אצל בני זוג פולנים נוצרים, שעמם התגורר גם אביו הזקן של הבעל, עובד רכבת ותיק. ערב אחד, הסתודדו שלושת הפולנים בחדר האוכל הקטן, כאשר דלת חדרו החשוך של היהודי נותרה פתוחה משהו. ייתכן שסברו כי היהודי איננו בחדרו. ממיטתו, שמע היהודי את שיחתם של השלושה ונדהם. הם דנו בתכנית בריחה. ועוד איזו בריחה! היהודי היה נסער כולו. תכנית הבריחה כפי שנתגלתה לו נשמעה פשוטה למדי. פולין היתה יצואנית של מלח וקרונות המלח היו מועברים על גבי מעבורת לנמל בדרום שבדיה. בשל המשקל הרב של המלח, לא נהגו למלא את הקרונות עד לתקרה. בין שכבת המלח העליונה לבין הגג נותר מרווח מספיק כדי שאדם יוכל להסתתר בו. על-פי התכנית, היו אמורים השלושה להתגנב אל קרון עמוס מלח דרך אשנב גדול שהיה קבוע בחלקו העליון. ידידו של הזקן, עובד רכבת, שהיה בודק ונועל את הקרונות, אמור היה להשאיר אשנב פתוח. היהודי שהאזין לשיחה, החליט לפעול ללא דיחוי. לתדהמתם של השלושה, נכנס היהודי לחדר, וללא כל דברי הקדמה ביקש להצטרף אל הבורחים. הלם ההפתעה פעל. דייר המשנה נתבקש לצאת לטייל. כדי שיוכלו לטכס עצה ולשקול את תשובתם. מפוחד ומבוהל, הסתובב היהודי בחוץ. הוא הבין כי השלושה יבחרו באחת משתי האפשרויות: לצרפו או לחסלו. מה רבה היתה שמחתו שבשבו אל הדירה מצא את השלושה ישובים מסביב לשולחן, כשבמרכזו בקבוק וודקה וחטיפים. תוך שתייה, שמחה וחיבוקים, עברו יחדיו על פרטי התכנית.

באישון לילה, התגנבו הארבעה לאחד מקרונות המלח, שאת מיקומו המדויק ידעו מראש. האשנב לא היה נעול, והיה גדול דיו כדי לחדור דרכו. או אז החלה דרך היסורים. השלושה התכוננו למבצע זמן רב. הם ידעו את שעת גרירת הקרונות לנמל, את זמן העמסתם על המעבורת, ואפילו ידעו כמה זמן נמשכת ההפלגה ביים עד העגינה בנמל השבדי. על-פי לוח זמנים זה הכינו את תכנית הבריחה לרבות כמות האוכל והשתייה שיהיה עליהם לקחת. אולם, כפי שהתברר בדיעבד, על בעיה אחת פרוזאית ומסובכת ביותר, לא נתנו את דעתם כלל - כיצד יעשו

את צרכיהם. בעיה זו צצה ועלתה על הפרק משהתברר כי לוח הזמנים השתבש לחלוטין. להפתעתם, לא נגררו הקרונות אל הנמל השכם בבוקר, כפי שציפו. היה זה יום שטוף שמש, והחלל הצר יחסית של החלק העליון של הקרון שבו הסתתרו התחמם נוראות. בשעות היום נשמעו קולות בקרבת הקרון, והארבעה קפאו על מקומם ולא זזו. הם דיברו בלחש. את האשנב - מקור תקוותם - לא חלמו לפתוח. עם רדת החשכה. משנדמו הקולות נשמו קצת לרווחה. המסע התארך הרבה מעבר למה שהניחו מראש. הבעיה של עשיית הצרכים הפכה את ההרפתקה לחלום בלהות. החום והסרחון היו קשים מנשוא עד כדי חנק וארבעתם היו קרובים לעילפון, עד לרגע הגורלי שבו הצליחו לצאת אל האוויר השבדי הצח. סיפור הבריחה המדהים לימדנו שבקו ימי זה, שבין החוף הפולני לטרלבורג שבשבדיה, מעבירה אחת המעבורות גם קרונות של רכבת נוסעים. החלטתי לבקר בטרלבורג. בתחנת הרכבת בטרלבורג אכן ראיתי קרונות שנשאו שלט "אכספרס בודפשט-שטוקהולם". דיווחתי לווינה על מסלול צ'כיה-פולין-שבדיה.

בימים שאני עשיתי את הגישושים שלי בשטוקהולם, עשתה בתל אביב את צעדיה הראשונים היחידה המיוחדת שתפקידה היה לעסוק במכלול הנושאים של יהדות מזרח אירופה. שאול אביגור ואיסר הראל פעלו אז יחד. העובדים הראשונים גויסו למשרד שהוקם בתל אביב, ובווינה הלך והתארגן המרכז שאמור היה לכוון את הפעולות במדינות מזרח אירופה. אל שייקה דן בווינה הצטרף גרישה שיינקמן, איש כפר גלעדי, שפעל רבות לפני קום המדינה במבצעה של העלייה הבלתי לגאלית.

שייקה וגרישה דאגו לגייס צוות טכני, ובתוך תקופה קצרה הצליחו להקים בסיס לפעולה. אל שגרירות ישראל בבוקרשט, בודפשט, ורשה ופראג נשלחו שליחים מטעם היחידה החדשה, שהלכה והתפתחה. שליחי היחידה החדשה - שכינויה היה "נתיב" - שהוצבו בנציגויות אמורים היו להיות חלק מן הצוות הדיפלומטי, אך הדיפלומטים המקצועיים, עובדי משרד-החוץ הישראלי, לא התלהבו כלל מן "הפעילות המיותרת החדשה", שסיכנה לדעתם את קיום הנציגויות. שליחי המוסד הצעיר "אכלו", אפוא, לא מעט מרורים במהלך שליחותם. כבר בצעדיהם הראשונים הוטלו עליהם משימות כבדות: ליצור דרכי קשר עם היהודים, ולחפש נתיבים להברחת היהודים שביקשו לעלות. לא היה מדובר אז בעלייה המונית. המטרה היתה: פתיחת סדקים ליציאה, ישום התחלות לקשר קבוע עם יהודים, קשר שיזרים לשם מידע על ישראל ויעורר את הכמיהה לעלייה.

המרכז שהוקם בווינה עיבד שיטות עבודה והכין תכניות למבצעים. הוא הדריך וכיוון את השליחים בארצות מזרח אירופה. הקשר איתי היה עדיין רופף מכיוון שאני הייתי קשור ישירות לתל אביב. "הכתובת" שלי בתקופה זו היה איסר הראל. המגע שלי עם וינה הלך והתהדק רק לאחר ביקורו של גרישה בשטוקהולם. עם גרישה לא היה לי קשה למצוא שפה משותפת. הכרתיו מן הימים שהייתי מרכז משק בכפר בלום בעוד הוא היה האדם המרכזי בכפר גלעדי, ומן הפעילים הבולטים בכל הגליל העליון. אולם פגישתנו האישית הראשונה היתה כבר ב-1945, כשהיינו

במשך שלושה חודשים בקורס שליחים לארצות דוברות אנגלית, שהתקיים בקיבוץ אפיקים. מאוחר יותר השתתפנו יחד בסמינרים לשליחים של ההסתדרות והסוכנות. גרישה היה איש רב-פעלים. דמות ציורית וססגונית שפרץ דרכים ומצא נתיבים להעברת יהודים לישראל דרך הוואדיות של סוריה ולבנון, על כנפי מטוסים מעיראק הרחוקה ובספינות רעועות על-פני הים התיכון.

גרישה, יליד ריגה, לטביה, היה חניך תנועת נוער חלוצית. הוא עלה בעודו צעיר לימים, ועבד בפלוגה קיבוצית שהצטרפה מאוחר יותר לכפר גלעדי. גרישה היה בעל דמיון ותנופה יוזם ויוצר. בבניית משק כפר גלעדי היתה ידו בכל. הוא שיזם והקים את המחצבות ומפעלי התעשייה והתובלה. ביוזמתו הוקם חדר אוכל מודרני ראשון בכפר גלעדי ונבנתה בריכת שחיה יפה להפליא. הוא היה איש יחיד במינו.

גם בוינה בלטה יכולתו של גרישה. הוא בדק והשתמש באופן שיטתי בכל דרך אפשרית להברחת יהודים ממזרח אירופה. ניסה מבריחים מקצועיים, זיוף תעודות ומסמכים, מתן שוחד לפקידי ממשל ועוד כהנה וכהנה שיטות נסתרות.

ביוזמתו של גרישה נרכשה מכונית אמריקנית מפוארת ורחבת ממדים, ובמוסך בצפון איטליה הותקן בתוך המכונית מחבוא להסתרת אדם. המחבוא היה מיועד להברחת יהודים מהונגריה במקרים דחופים במיוחד. בין וינה לבודפשט התנהלה תנועת מכוניות ערה למדי, ועליה היה מבוסס "פרויקט המכונית" של גרישה. למרבה הצער, נכשלה התכנית עוד בטרם עלה בידי גרישה להפעילה. הבחור שעליו הוטל להביא את המכונית מצפון איטליה לוינה היה מעורב בתאונת דרכים קשה בהרי האלפים, וגרישה מיהר להיפטר מן המכונית, לפני שהמטרה תגלה בתוכה את מתקן ההברחה המיוחד.

גרישה פעל גם בפיתוח שיטות קשר עם היהודים במדינות מזרח אירופה, ובהן אספקת חומר הסברה והגשת עזרה כספית במידת הצורך.

לימים, כאשר ישבתי כבר במוסקבה, היו ביקוריו של גרישה חשובים לי מאוד. הוא היה מגיע בתור בלדר, מביא דואר דיפלומטי, ונוהג להתעכב במוסקבה לזמן קצר ביותר. בביקוריו נועצתי בו על כל פרט בעבודתנו, ולו הקטן ביותר. במיוחד עזר לנו גרישה במאמצינו לבדוק אם קיים סיכוי להבריח יהודים גם מברית-המועצות, ולצורך זה גייס את ידידי השבדי לונדברג שחצה את ברית-המועצות מלנינגרד ועד לבאקו שעל חוף הים הכספי, ומשם המשיך בספינת נוסעים לאחד הנמלים שבחוף הפרסי. לונדברג אסף עבורנו, בין השאר, פרטי מידע על תהליך בדיקת כרטיסים ודרכונים וכו'. גרישה לא האמין מלכתחילה שניתן למצוא דרך מילוט מברית-המועצות, אך עמד על כך שנאסוף מידע ונסה להעריך האם כדאי להשקיע מאמצים לבירור יסודי יותר. קשוח וקשה כאבן היה, ועם זה בעל לב זהב משנתקל באדם במצוקה. דמות נהדרת של חולם, בונה, לוחם ואוהב חיים. אהבתיו גם על חולשותיו.

כאשר הגיע הדיווח שלי משטוקהולם לוינה על "**אכספרס בודפשט-שטוקהולם**", נדלק גרישה ופעל במהירות. קיבלתי ממנו הנחיות למצוא סקנדינבים שיעשו את המסלול סקנדינביה-בודפשט, בשני הכיוונים; שישמרו על כל הכרטיסים בידיהם,

ועם שובם יפקידו בידינו את דרכוניהם שהוחתמו בגבולות הונגריה-אוסטריה, אוסטריה-צ'כוסלובקיה, צ'כוסלובקיה-פולין, כמו גם בנמל הפולני על חוף הים הבלטי. כן היה עלי לקבל מהם דיווח מפורט על סדרי ביקורת הכרטיסים וביקורת הדרכונים ונתונים נוספים אחרים. גרישה הבטיח כי הדרכונים יוחזרו לבעליהם לאחר שיופק מהם המידע הדרוש. החלטתי שלא אפנה אל השבדים שעמם עמדנו בקשר. היה לי ברור שהשלטונות לא יגלו התלהבות רבה לרעיון של ניצול דרכונים שבדיים, ובוודאי שלא עלה בדעתי להשתמש באזרחים שבדים ללא ידיעת השלטונות. החלטתי לפנות אל ידידי הוקן לי באוסלו ואל אריק זיידנפאדן בקופנהגן. בקשותי לא היו "צנועות" כל כך. החלטתי להתחיל בהוקן לי. בקשתיו למצוא כמה מתנדבים נורבגים שיסכימו לערוך נסיעה הלך ושוב ברכבת האקספרס סקנדינביה-בודפשט. יהיה עליהם לקבל, בקונסוליות המתאימות, אשרות מעבר פולניות וצ'כוסלובקיות ואשרת ביקור הונגרית, לרכוש כרטיסים הלך ושוב ולצאת לדרך. בשובם יאסוף הוקן לי את דרכוניהם ויתן אותם לי. לנו, הסברתי, דרושים הדרכונים כי עליהם יחתימו שוטרי הגבולות את חותמות המעבר. הוקן לי הקשיב לדברי, חייך את חיוכו החכם והידידותי ואמר: "הטלת עלי משימה די מסובכת. אשתדל לעמוד בה. הלוואי שתצליחו."

גדולה היתה שמחתי משנודע לי עד מהרה כי הנוסע הראשון אכן מטפל כבר באשרות ובכרטיסים. שלושה ואולי ארבעה נוסעים שבדקו את הדרך והשאירו בידינו את דרכוניהם, הספיקו לגרישה כדי להתחיל בהכנות המעשיות. הוכנו החותמות הדרושות להחתמת הדרכונים במעברי הגבול עד פראג ועד ורשה. הדרכונים והכרטיסים שנרכשו בסקנדינביה נשלחו לשגרירויות בוורשה ובפראג ושם נמסרו לידי היהודים שאותם הוחלט להבריח. המשרד בווינה עשה שימוש במסלול זה להברחת יהודים מפולין ומצ'כיה, כאשר אלה נקלעו לצרה וחובה היה לפעול במהירות. הייתי מקבל "משימה" - הזמנה עם תמונת המועמד או המועמדת להברחה, יחד עם תיאור פרטי דיוקנם החיצוני. על-פי הפרטים היו ידידי באוסלו ובקופנהגן מחפשים מועמדים מתאימים בעלי דרכונים סקנדינביים. הם השיגו אשרות ורכשו כרטיסי נסיעה הלך ושוב, ואילו אני הייתי ממציא את הניירות לווינה, שם "טיפלו" בהם והכינו אותם לשימוש על-ידי המוברחים. נוסף על משימה זו, אותה מילא הוקן לי על הצד הטוב ביותר, הוא השיג בשבילנו גם דרכונים עם אשרות על-פי "הזמנות" שקיבלתי מגרישה. לא עברו שנים אחדות ואיסר הראל נזכר בידידי הנורבגי הנפלא.

ב-1956, ערב מלחמת סיני, בהיותי כבר בתל אביב, הבהיל אותי איסר הראל אליו וביקשני שאטוס למחרת היום לאוסלו להיפגש עם הוקן לי. איסר, שידע על קשרים שלי איתו מדיווחי ב-1953, הטיל עלי לבקש מהוקן לי למצוא שני נורבגים צעירים, מומחים בנושא ספציפי, שיתנדבו לעזור לחיל הים הישראלי, שהיה עדיין בחיתוליו. מכיוון שהיה זה פברואר חם מהרגיל בישראל, ובגדי החורף שלי נשארו בכפר בלום, שאלתי ממישהו מעיל גשם וטסתי לאוסלו, כשבידי אך ורק תיק עם כלי רחצה. נחתנו באוסלו היישר לתוך כפור של 20 מעלות מתחת

לאפס. הגעתי למלון ובקבלה בקשתי שיזמינו לי מונית שתקח אותי לחנות כל-בו שם אצטייד בבגדים חמים. למחרת באתי להוקן לי מוגן כראוי מפני הקור הנורבגי. הוא קיבל אותי בפנים קורנות וחיבק אותי בחום. אחרי שיחה קצרצרה על הא ועל דא ניגשתי ישר לעניין. הוקן הקשיב בדריכות להסברי על המצב הבטחוני ההולך ומחמיר בדרום ועל האפשרות של התנגשות צבאית עם מצרים. אך כאשר הסברתי לו לשם מה באתי אליו פרץ בצחוק: "נחמיה, יידי, אתה מתמחה בבקשות מפתיעות ומוזרות ביותר." הוקן חזר והרצין והבטיח שיעשה כמיטב יכולתו על מנת לעזור לנו.

אחרי שובי ארצה לא ידעתי אם הוקן לי הצליח למצוא למעננו את המומחים שביקשנו. הייתי שקוע בעבודה דחופה ועבר זמן מה עד שפגשתי את איסר. איסר סיפר לי שהוקן הודיע לשגרירנו באוסלו שהצליח במשימתו וביקש הוראות. בינתיים, הוחלט בארץ לוותר משום מה, על כל הרעיון. ביקשתי את איסר למצוא דרך להתנצל בפני הידיד הנורבגי על שהוטרד ללא צורך.

מאז לא פגשתי יותר בהוקן לי. כעבור שנים רבות מצאה אותי תיירת נורבגית בבית ההארכה של קיבוצי. היא היתה קרובתו של הוקן, והוא סיפר לה מעט על הקשר בינינו וביקש למסור דרישת שלום מששמע ממנה כי היא נוסעת להתארח בכפר בלום. נחזור עתה אל הוקן לי של 1953 ואל יידיי הדני אריק זיינדפאדן.

עד מהרה התברר כי שוטרי הגבול השבדים אינם נוהגים להחתיים את דרכוניהם של אזרחים סקנדינביים שעוברים את הגבול. השוטר היה מסתפק בהחלפת מילים ספורות בשבדית עם הנוסע והיה מחזיר לו את דרכונו. תהליך זה נעשה לעתים לעיניהם של פקידים או עובדים פולנים, שהיו בקירבת מקום. בתיאום עם השבדים, היינו ממציאים להם מבעוד מועד את תמונתו של "התייר" או "התיירת" וכשהללו הגיעו לביקורת הגבולות היה השוטר השבדי מחזיר להם את הדרכון מבלי להיכנס עמו לשיחה.

מסלול ההברחה הסקנדינבי דרש עבודת הכנה רבה ועלה כסף רב, ומשום כך הוא נוצל בעיקר למקרים חמורים ודחופים. ההכנה הקפדנית של גרישה, וכמובן מנה גדושה של מזל בתוספת, מנעו כשלונות. הצלחתנו היתה מושלמת בכל המקרים שבהם העברנו אנשים במסלול הזה. זכור לי היטב מקרה אחד שברבות השנים גרם לסיטואציה מבדחת.

בוקר אחד התקשר גרישה מוינה, והודיע שבדרך אלינו תמונות ופרטים של צעירה שאותה יש לחלץ מפראג מהר ככל האפשר. מקרה של פיקוח נפש ממש. טסתי מיד לקופנהגן לבקש את עזרתו של אריק זיינדפאדן. הסיפור שהגיע מוינה היה דרמטי: הבחורה, יפהפייה שחרחורת, יהודיה צ'כית צעירה, היתה חברתו-אהובתו של אלחוטאי הנציגות הישראלית בפראג. שירותי הבטחון הצ'כיים "התלבשו" על הבחורה המסכנה, ודרשו ממנה באיומים שהופעלו בעיקר על בני משפחתה, שתסייע בידם "לגייס" את בחיר ליבה. לכאורה נכנעה להם הצעירה, אך למעשה היא מיהרה לגלות לידידה את האמת. בוינה נפלה ההחלטה להבריח את הבחורה החוצה בכל מחיר ובמהירות. אריק, שאליו פניתי, הכיר

משפחה יהודית, שהיתה להם בת בערך בגיל מתאים, וגם חיצוניותה - צבע השיער והעיניים - התאימה למראיה של הבחורה שיש להברית.

אריק המציא לי דרכון דני מתאים, עם אשרות וכרטיסי רכבת הלוך ושוב. ההצלחה היתה מלאה. הבחורה הגיעה בשלום לטרלבורג והוטסה מקופנהגן לישראל. שם פגשה את בחיר לבה האלחוטאי.

עברו שנים. וזכיתי לארח את אריק ואשתו בכפר בלום. לקחתי אותם לכפר גלעדי, אל גרישה, להראות להם את אוסף הצילומים והסרטים הנפלא שלו מימי עלייה ב'. בהציגי את גרישה אמרתי לאריק, כי זהו האיש שהיה "מזמין" את המסמכים להברחת יהודים מפולין וצ'כיה. אריק העלה חיוך רחב על פניו ופנה לאשתו: "בקשי סליחה בנוכחות כולם." מסתבר שיום אחד, כאשר אשתו של אריק טיפלה באחת המגירות שבארון שלו, מצאה בין הלבנים תמונה של יפהפייה שחרחורת. לשאלתה - מי זו י סיפר לה אריק כי הוא היה עוזר לנחמיה, הישראלי שנהג לבקר בביתם, להכין מסמכים להברחת יהודים מצ'כיה ופולין. אשתו של אריק העירה באותה הזדמנות כי סיפורו של אריק נשמע לה אז - עם גילוי התמונה -מאד דמיוני. בביתו של גרישה בכפר גלעדי, ביקשה אשתו של אריק את סליחתו, וכולנו מחאנו כף.